

Kalemiye Osmanlı bürokratik geleneklerinin oluşmasında, resmî yazışma usullerinin ortaya çıkmasında, ihtiyaçlar doğrultusunda yeni kalem ve defter-evrak serilerinin ihdas edilmesinde rol oynamış, ayrıca dil, edebiyat, tarih ve coğrafya, sanat ve müsikeye önemli katkılarda bulunmuştur. Tarihçilerin, vak'anüvislerin, Osmanlı devlet idaresi ve ıslahatına dair eser yazarların birçoğu kalemiye erba-bıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Shinder, *Ottoman Bureaucracy in the Second Half of the Seventeenth Century: The Central and Naval Administrations*, Princeton 1971, s. 162-164; Ali Ekrem Bolayır'ın *Hâtıraları* (haz. Metin Kayahan Özgül), Ankara 1991, s. 326; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 83-88; C. H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli* (trc. Ayla Ortaç), İstanbul 1996, s. 222-239; C. V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (trc. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1996, tür.yer.; W. Feldman, *Music of the Ottoman Court*, Berlin 1996, s. 55, 58, 63, 77, 78, 81, 104; Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisül-küttâblık*, İstanbul 2001, tür.yer.; N. Itzkowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities", *St.I*, XVI (1962), s. 73-94; H. İnalcık, "Reis-ül-küt-tâb", *İA*, IX, 677, 678, 679.

MEHMET İPŞİRLİ

KALEMKÂRİ

(قلمکاری)

Bina içinde sıva, ahşap, deri, bez ve taş üstüne uygulanan tezyinat (bk. TEZYİNAT).

KALENDER BABA ZÂVİYESİ

(bk. KARAKURT KÜLLİYESİ).

KALENDER ŞAH

(ö. 933/1527)

Kanûnî Sultan Süleyman döneminin başlarında isyan eden Celâli reisi.

Hacı Bektâş-ı Velî soyundan olup "Kadıncık Ana'dan doğma Habib Efendi'nin torunu" olduğu rivayet edilir. Yine rivayete göre babası İskender, Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra gelen büyük Bektaşî şeyhi Balım Sultan'ın oğludur. Anadolu'da Safevîler'in desteğiyle çıkarılan isyanların en önemlilerinden birinin liderliğini üstlenen Kalender'in Hacı Bektaş ocağı şeyhi

olması dışında hayatı hakkında bilgi mevcut değildir.

Anadolu'da artan malî sıkıntılar yanında yeni düzenlemelerden memnun olmayan ve yoğun Safevî propagandasından etkilenen Türkmen gruplarının destek verdiği Kalender'in isyanı 1526 Mohaç seferi sırasında patlak verdi. İsyân Orta Anadolu'da süratle yayıldı. Kalender'in isyanı sırasında Çiçekli, Akça Koyunlu, Masadlı, Bozoklu gibi büyük Türkmen aşiretleri onun yanında yer almıştı. Ayrıca daha önce çıkan Baba Zünnun isyanında dağıtılan gruplar da ona katılmıştı. Kaynaklara göre Kalender'in etrafında 30.000 kişi toplanmıştı. İsyânın başlaması ve yayılması haberi Kanûnî Sultan Süleyman'a sefer dönüşü Petervaradin'de ulaştı. Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ile Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa isyanı bastırmakla görevlendirildi. Bu kuvvetler yetişmeden önce Rum (Sivas) Beylerbeyi Yâkub Paşa Kalender'e mağlûp oldu. Ardından Diyarbakır Beylerbeyi Deli Hüsrev Paşa ile Pasin ovasında yapılan çarpışmada geri çekilmek zorunda kalan Kalender, Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'yı Karaçayır'da yenilgiye uğrattı. Behram Paşa, kendisine katılan Karaman ve Halep beylerbeyileriyle birlikte Tokat civarında Cincife'de tekrar onunla savaşa tutuştu (8 Ramazan 933 / 8 Haziran 1527). Çok çetin geçen savaşta Behram Paşa yine mağlûp oldu. Karaman beylerbeyi, Alâiye, Amasya, Birecik beyleriyle Karaman ve Anadolu timar defterdarları hayatlarını kaybettiler. Sadrazam Makbul İbrâhim Paşa, bu yenilgi haberleri üzerine emrindeki 3000 yeniçeri ve 2000 sipahi ile Elbistan'a kadar ilerledi. Osmanlı kuvvetlerinin yoğun baskısı karşısında tutunamayacağını anlayan Kalender İran'a gitmeye niyetlendi, sonra da Bağdat'a yöneldi. İbrâhim Paşa, tedbir olarak Kalender'e mağlûp olan askerleri ordugâhına sokmadığı gibi timarları ellerinden alınmış Dulkadirli sipahileri ve Türkmen ileri gelenlerini davet ederek eski haklarının geri verileceğini bildirdi. Bunun üzerine Kalender'in safındaki sipahi grupları ve Türkmen beyleri İbrâhim Paşa'nın yanına geldiler. Paşa boy beylerine hil'at giydiren onlara bağışlarda bulundu. Daha sonra da Kalender'i Elbistan civarında Başsaz yaylasında mağlûp etti. Kalender ile yanındaki Dulkadirli beylerinden Veli Dündar öldürüldü (22 Ramazan 933 / 22 Haziran 1527).

Kalender Şah'ın isyanı ilk çıkışı ve görünüş itibarıyla Alevî temayüllü Türkmenler'in ihtilâlcî mehdilik anlayışına bağlı bir isyandır. Ancak isyana Osmanlı hükümetinin ve mahallî idarecilerin tutumundan ve yeni malî düzenlemelerden rahatsız olan kimseler de katılmıştır. Böylece bu hareket, daha sonraki dönemlerde gidecek mahiyeti değişecek olan Celâli isyanlarının ilk örneği olarak da nitelendirilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lutfî Paşa, *Târih* (nşr. Âli Bey), İstanbul 1341, s. 332; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 165^a-171^b; Bostan Çelebi, *Süleymannâme*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3317, vr. 101^{a-b}; Hasanbeyzâde Ahmed, *Târih* (haz. Nezih Aykut, doktora tezi, 1980), İÜ Ed. Fak. Ktp., nr. 57, II, 31; Hammer (Atâ Bey), V, 70-72; *Amasya Tarihi*, III, 293, 294, 295; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 309-310, 346-347, 450; Danişmend, *Kronoloji*, II, 123-125, 130; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süflük: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992, s. 134, 186; Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992, s. 77-78, 181, 186; H. Sohrweide, "Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert", *Isl.*, XLI (1965), s. 177-182; J. L. Bacque-Grammont, "Un rapport inédit sur la révolte anatolienne de 1527", *St.I*, LXII (1985), s. 155-171; Abdülbaki Gölpınarlı, "Kalender Çelebi", *TA*, XXI, 155-156; M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I.", *İA*, XI, 109-110.

MÜCTEBA İLGÜREL

KALENDERHÂNE

Kalender meşrepli seyyah dervişlerin konaklamaları için tesis edilen tekkelerin genel adı.

Kalenderhânelerin vakfiyelerinde, bazan da kitâbelerinde özellikle bekâr (mücerred) ve seyyah kalenderlerin barınması ve iâşesi için tesis edildikleri belirtilmektedir. Bazı vakfiyelerde ayrıca meşihat görevini üstlenecek olan kişilerin de mücerred olması şart koşulmuştur. Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethinin ardından Vezneciler'de Bozdoğan Kemerî'nin yakınında bulunan Bizans dönemine ait Hristos Akataleptos'a ait olduğu sanılan kiliseyi Kalenderî dervişlerinin ikametine ayırmış, böylece ilk kalenderhâne ortaya çıkmıştır. Yapının XV. yüzyılın sonlarından itibaren cami ve medrese olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (bk. KALENDERHÂNE CAMİİ).

İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri'nde Eminönü ilçesi Sultanahmet semtinde,

günümüzde Alemdar mahallesinin sınırları içinde kalan Üsküplü mahallesinde Yûsuf Bek b. İlyâs adında bir kişinin 907 (1501-1502) yılında üç "nefer" için bir kalenderhâne vakfettiği belirtilmektedir. "Hânehâ-i tahtânî 2 bâb ve fevkânî 2 bâb ve matbah ve gürfe ve zulle ve furun ve ahur" şeklinde dökümü yapılan mimari programından küçük kapsamlı olduğu anlaşılan tesisin yeri tesbit edilememiştir. Öte yandan şair Yetim Ali Çelebi'nin XVI. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da kurduğu kalenderhânenin yeri ve inşa tarihi de bilinmemektedir.

Eyüp'te 1153'te (1740) La'îzâde Abdülbâki Efendi tarafından kurulan kalenderhâne, daha çok Özbekistan'dan İstanbul'a gelen seyyah dervişlere hizmet verdiği için Özbek / Özbekler Tekkesi olarak da anılmaktaydı. Bâninin "mücerred olan kalenderlere şart eylediği" tekkenin cümle kapısındaki kitâbede burasının "sohbetgeh ü mecma'-i garîbân" olduğu belirtilmektedir. Nakşibendiyye'den Kâşgarlı Abdullah Nidâî Efendi (ö. 1174/1760-61) kalenderhânenin meşihatını üstlendikten bir müddet sonra evlenmeyi arzu etmiş, fakat tekkenin meşihati mücerred şeyhlere meşrut olduğu için buradaki görevini terk ederek aynı semtte bulunan ve aynı tarikata ait Kâşgarî Tekkesi'nin postuna geçmiştir.

İstanbul'da kalenderhâne olarak anılan diğer bir tesis de Üsküdar'da Sultantepe-si'nde 1166'da (1753) Maraş Valisi Abdullah Paşa tarafından Eyüp'teki kalenderhâne ile aynı işlev için vakfedilmiş bulunan Özbekler Tekkesi'dir. Nakşibendiyye tarikâtına bağlı olarak faaliyet gösteren tekke İstanbul'da Orta Asya tasavvuf kültürünün temsil edildiği önemli bir mer-

Sultantepe'deki
Özbekler
Tekkesi –
Üsküdar /
İstanbul

kezdi. İstanbul'un işgal yıllarında Karakol Cemiyeti'nin üyelerinden olan son postnişin Şeyh Atâ Efendi'nin denetiminde bulunan tekke, yaralanan Kuvâ-yi Milliye yandaşları için hastahane, ayrıca Anadolu'ya kaçırılan silâhların, cephânelerin ve Anadolu'ya gizlice geçmek isteyenlerin ilk durağı olmuştur.

Üsküdar'da kalenderhâne olarak anılan diğer bir tekke de Nûman Bey adında bir kişinin 1207'de (1793) Çinili Cami yakınında Afganistan'dan gelen seyyah dervişler için tesis ettiği Afganîler Tekkesi'dir. Yine Nakşibendiyye tarikâtına bağlı olan bu tekke kaynaklarda Afganî Kalenderhânesi veya Kalenderhâne olarak anılmaktadır. Cümle kapısı üzerinde yer alan 1207 (1793) tarihli inşa kitâbesinde yapının işlevi ve meşihati üstlenecek kişinin mücerred olması gerektiği açıkça ifade edilmektedir.

Beylerbeyi-Havuzbaşı'ndaki kuruluş tarihi ve bânisi tesbit edilemeyen Şeyh Nevruz Tekkesi kaynaklarda Afganî Kalenderhânesi, Özbekler Tekkesi ve Havuzbaşı Tekkesi olarak da anılır. 1301 (1884) tarihli bir belgede Nakşibendiyye'ye, 1307 (1890) tarihli *Mecmûa-i Tekâyâ*'da ise Kâdiriyye'ye bağlı olduğu kaydedilen tekke büyük bir ihtimalle XIX. yüzyılın üçüncü çeyreği içinde tesis edilmiştir.

Kalenderhâneler, yerleşim düzeni ve mimari tasarım açısından bağımsız bir grup oluşturmaz. Başka bir deyişle kalenderhâneleri diğer tarikat yapılarından ayıran mimari özelliklere rastlanmaz. Vezneciler'deki kalenderhâne tamamen Bizans mimarisinin kapsamına girer. Eyüp'teki kalenderhâne ile Üsküdar'daki Afganîler Tekkesi geniş bir arazi içinde dağılan, bazıları birbiriyle bağlantılı, bazıları da bağımsız olan birimlerden olu-

şur. Üsküdar-Sultantepe'sindeki Özbekler Tekkesi ile Beylerbeyi-Havuzbaşı'ndaki Şeyh Nevruz Tekkesi'nde ise bütün birimler aynı çatı altında toplanır ve yapılar dış görünümü itibarıyla ahşap İstanbul meskenlerini andırır. Bütün kalenderhânelerde barınma işlevinin önemli olması sebebiyle dervişlerin ikametine ayrılan hücreler mimari programın vazgeçilmez unsurları arasında yer alır. Eyüp'teki kalenderhâne olduğu gibi şeyhlerin mücerred olduğu kalenderhânelerde şeyhin ikamet ettiği bölüme diğer tekkelerden farklı olarak "harem" adı verilmeyip bu bölüm "kasr-ı şeyhâne" olarak anılır.

BİBLİYOGRAFYA :

- İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546)*, s. 28, nr. 180; Bandırmalizâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 13, 15; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, I, 166, 276-278; II, 240; a.mlf., *Mecmûa-i Tevârih* (haz. Fahri Ç. Derin – Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 269; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, I, 131, 142, 197; Osman Nuri Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul 1939, s. 26-36; Semavi Eyice, *İstanbul, Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, s. 54; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III*, s. 428; Sedad Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1974, II, 88-94; Behcetî, *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar*, s. 55, 72; Konyalı, *Üsküdar Tarihi*, I, 57-58, 354-356, 420, 424-427; Günkut Akın, *Asya Merkezi Mekan Geleneği*, Ankara 1990, s. 128-129, lv. 16; W. Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (trc. Ülker Sayın), İstanbul 2001, s. 153-158; G. M. Smith, "The Özbek Tekkes of Istanbul", *Isl.*, LVII/1 (1980), s. 130-139; Nejat Göyünç, "Kalenderhâne Camii", *TD*, sy. 34 (1983-84), s. 485-494; Cengiz Bektaş, "Özbekler Tekkesi", *TT*, sy. 8 (1984), s. 40-45; sy. 9 (1984), s. 38-43; T. Zarccone, "Histoire et croyances des derviches turkestanais et indiens à Istanbul", *Anatolia Moderna - Yeni Anadolu*, II, Paris 1991, s. 137-200; a.mlf. – M. Baha Tanman, "Afganîler Tekkesi", *DBİst.A*, I, 86-87; a.mlf.ler, "Kalenderhane Tekkesi", a.e., IV, 398-399.

M. BAHÂ TANMAN

Beylerbeyi Havuzbaşı'ndaki Şeyh Nevruz Tekkesi'nin karakalem bir resmi (M. Baha Tanman arşivi)

